

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ 1713 ԵՎ ՍԱՌԻԴ ԹԱԳԱՎՈՐ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ 6770 ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ
ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ*

ՎԱՇԵ ՀԱԿՈՐՅԱՆ

Բանալի բառեր¹ հանաֆիական մազհաբ, «Ծովերի միաձուլում», գլուխ, ձեռագիր, համեմատություն, գրիչ, մուսուլմանական իրավունք, տեքստ, էջ, հիշատակարան:

Սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել հանաֆիական մազհաբի¹ ներկայացուցիչ, մուսուլման ականավոր կրոնաիրավագետ Իբրահիմ իբն Մուհամմադ իբն Իբրահիմ ալ-Հալաբիի “*Multaqa al-ābḥur*” («Ծովերի միաձուլում») աշխատության² երկու տարբեր գրիչների կողմից գրված ձեռագիր տարբերակներն ու ներկայացնել դրանց համեմատական բնութագիրը՝ ներառյալ ձեռագրերի թե՛ նկարագրական, և թե՛ բովանդակային տարբերություններն ու նմանությունները:

Ուսումնասիրության առարկա է հանդիսանում Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտում (Մատենադարան) պահվող “*Multaqa al-ābḥur*” («Ծովերի միաձուլում») աշխատության համանուն ձեռագիր տարբերակը (թիվ 1713) և Սաուդ թագավոր համալսարանում²

* Հոդվածը ներկայացվել է 28.06.2020: Գրախոսվել է 03.09.2020:

¹ Մազհաբ (maghab) բառն արաբերենից թարգմանաբար նշանակում է ուղի, ուսմունք կամ դոկտրինա, որին պետք է հետևի մուսուլմանը:

² Օրինակը «Սաուդ թագավոր» համալսարանի գրադարանի (այսուհետ՝ **ՍԹՀ**) 6770 համարի տակ պահվող ձեռագիրն է, որը մեզ հասանելի է դարձել Ալ-Մուստաֆա էլեկտրոնային գրադարանի միջո-

պահվող վերոնշյալ աշխատության համանուն ձեռագիր փարբերակը (թիվ 6770): Մատենադարանում պահվող արաբերեն ձեռագրերի ուսումնասիրությունը մեծ նշանակություն ունի հայ արաբագիտության համար, քանի որ այնտեղ պահվող արաբերեն շուրջ 2000 ձեռագրերի շարքում մուսուլմանական իրավունքին նվիրված ձեռագրերն ուսումնասիրված և գիտականորեն նկարագրված չեն, և դրանց՝ աշխարհի համար հասանելի դարձնելը արդի արաբագիտության կարևոր խնդիրներից մեկն է: Ձեռագրերի համակողմանի և քննական վերլուծությունն ու գիտական նկարագրությունն ունեն նաև աղբյուրագիտական կարևոր նշանակություն, որը հնարավորություն է ընձեռում լուսաբանելու արաբամուսուլմանական մշակութային ժառանգությանը վերաբերող խնդիրները: Այսպիսով, նման ձեռագրերի առկայությունը մեկ անգամ ևս ապացուցում է Հայաստանի միջմշակութային հաղորդակցության կարևոր հանգույց լինելու փաստը: Հոդվածում կիրառված է “Encyclopaedia of Arabic Language and Linguistics (EALL)” փառադարձման համակարգը:

Իբրահիմ իբն ալ-Հալաբի, ամբողջական անունն է Իբրահիմ իբն Մուհամմադ իբն Իբրահիմ ալ-Հալաբի³, ծնվել է 864/1460 թվականին Հալեպում, մահացել է

ցով, որի կողմից էլ թվայնացվել է այդ օրինակը: Գրադարանը աշխարհի տարբեր գրադարաններում պահվող իսլամական ձեռագրերի լուսաձրված ֆոնդ է ստեղծել:

www.al-mostafa.com

³ Որոշ աղբյուրներ, մասնավորապես՝ Jalāl al-Dīn Al-Suyūfī 1975, “Al-Taḥadduṭ bi’ ni‘mat Allah”, al-Qāhira, էջ 70, ավելացնում են նաև Բուրհան ալ-Դին անվանակոչումը, որը պատվանուն էր, ինչն Ալ-Հալաբին ստացել էր Եգիպտոսում:

956/1549 թվականին Ստամբուլում: Ալ-Հալաբին ծագումով Հալեպից էր: Նա հանաֆիական մազհաբի հետևորդ է: Սկզբնական կրոնական կրթությունը ստացել է իր ծննդավայրում: Հիմնական կրթությանը զուգահեռ մասնակցել է տարբեր դասալսումների Դամասկոս քաղաքում⁴: Նա ուսանել է մի շարք նշանավոր գիտնականների մոտ, որոնցից հայտնի էին Բուրհան ալ-Ռուհավին, Աբու Դահր իբն ալ-Հաֆիզ Բուրհան ալ-Դին իբն ալ-Քուֆը, ինչպես նաև հայտնի գիտնական Ջալալ ալ-Դին ալ-Սուլուտի (911/1505) մոտ, ով հայտնի էր Ղուրանի և հադիսների իր մեկնություններով: Այս ամենի արդյունքում Ալ-Հալաբին Հալեպ քաղաքում վաստակեց առաջատար ֆակիհի համբավ: Վերջինիս գրչին է պատկանում «Multaqa al-ābhur» («Ծովերի միաձուլում») աշխատությունը, որի շնորհիվ հեղինակը մեծ համբավ ձեռք բերեց և դասվեց լավագույն կրոնաիրավագետների շարքին: Աշխատությունը դարձավ հանաֆիական իրավական դպրոցի հիմնական ձեռնարկներից և ժամանակի լավագույն աշխատություններից մեկը: Այն հակիրճ ու բովանդակ է և գրված է պարզ ոճով՝ պարունակելով դրույթներ մարդու գործունեության գրեթե բոլոր ոլորտների վերաբերյալ՝ ներառյալ երկրագագության, ընտանեկան հարաբերությունների, ժառանգության, առևտրային գործարքների և հանցագործությունների վերաբերյալ: «Multaqa al-ābhur» աշխատությունը հեղինակը բաժանել է ճիշտ այնպես, ինչպես բաժանված է հանաֆիների ֆիկհի հիմնարար գրքերում ու աղբյուրներում: Սակայն կան աննշան տարբերություններ կապված որոշ բաժինների ավելի վաղ կամ ուշ հիշատակման հետ:

⁴ الأعلام، قاموس تراجم، خير الدين الزركلي، ص. 568.

Աշխատությունը դասակարգված է համաձայն հանաֆիական իրավունքի դասական բաժանման: Այն կազմված է գլուխներից, որոնք էլ իրենց հերթին բաժանվում են ենթագլուխների ու մասերի: Աշխատանքի առանձնահատկություններից մեկը կրոնական և իրավական տերմինների օգտագործումն է, ինչը չի արվել Ալ-Հալաբիի նախորդների կողմից: Աշխատությունը բաղկացած է 57 գլխից:

Մատենադարանում պահվող ձեռագիրը (այսուհետ՝ առաջին) բաղկացած է երկու հարյուր քսաներկու թերթից: Առաջին ձեռագրի գրիչն է Իբրահիմ իբն Սալեհ իբն Հասանը: Ձեռագիրը գրվել է հիջրայի Ռաջաբ ամսվա 1080 թվականին (մեր թվարկության 1669 թվականի նոյեմբեր ամսին)՝ Դամասկոսի Սուլեյմանյա խան դպրոցում: Ձեռագիրը Մատենադարանի արաբատառ ֆոնդի թիվ 1713 ձեռագիրն է՝ գրված նասխ (nax) արաբական ձեռագրատեսակով: Ձեռագրի էջի չափերն են 15,8*9,5 սմ, իսկ գրադաշտի չափերը՝ 11,5*5,5 սմ՝ առնված սև և ոսկի շրջանակի մեջ: Ձեռագրի թուղթն արևելյան տեսակի է, կազմը կաշեպատ սովարաթուղթ է, ունի դոնակ, շրջանակված սև և ոսկե գույներով ու նախշազարդ բուսական տարրերով: Կազմ-աստառը մուգ կարմիր թուղթ է: Առկա են կնքադրոշմեր: 1ա էջում առկա է հինգ կնքադրոշմ, 7ա էջում՝ 1 կնքադրոշմ: Դրանցից 4-ն անընթեռնելի են, 1-ը՝ ընթեռնելի, որի վրա գրված է Մուհամմադ ալ-Սաիդ Ռուշդիի անունը, որն, ըստ ձեռագրագիտության ավանդույթի, վկայում է այն մասին, որ դա հերթական սեփականատիրոջ ձեռագիրն է: Ձեռագրի բովանդակության ցանկը նշված է 1բ-4բ էջերի վրա: Սկիզբը ճակատազարդ է, վարդագույն, կանաչ, կարմիր, կապույտ, սև, սպիտակ, ոսկի բուսական տարրերով:

Հիշատակարանը 222ա էջի վրա է: Առաջին ձեռագրի գրությունը սև թանաք է, գլուխների վերնագրերը՝ կարմիր, ձայնավորված նասխով: Կան կապող բառեր:

Երկրորդ ձեռագիրը ՍԹՀ 6770 ձեռագիրն է (այսուհետ՝ երկրորդ): Ձեռագրի գրիչը Ալի իբն Աբդ Ալլահն է՝ հիջրայի 1133 թվականին (մեր թվարկության 1721): Գրված է նասխով: Սկիզբը ճակատագարոջ չէ: Տեքստը առնված չէ շրջանակների մեջ: Կան ծաղկազարդ տարրեր, կապող բառեր: Ձեռագրի էջի չափերն են՝ 20,5*16 սմ: Հիշատակարանը գտնվում է վերջին՝ 138-րդ էջի վրա: Երկրորդ ձեռագրի գրությունը սև թանաք է, գլուխների վերնագրերը՝ կարմիր, ձայնավորված չէ, կան կապող բառեր:

Բովանդակության ցանկերը տարբեր են: Առաջին ձեռագրի բովանդակության ցանկում էջերի համարակալումը համապատասխանում է, սակայն երկրորդ ձեռագրում այդ համընկնումը խախտված է: Օրինակ՝ երկրորդ ձեռագրում ամուսնալուծության մասին գլուխը բովանդակության ցանկում էջակալված է 36-րդ էջում, իսկ ձեռագրում այն 39-րդ էջի վրա է⁵:

Երկրորդ ձեռագրի բովանդակության ցանկը պատկերված է իրարահավասար կարմիր եզրագծեր ունեցող վանդակներով, որոնց ներսում գրված են գլուխների և ենթագլուխների վերնագրերը թեքությամբ ու սև գույնով: Յուրաքանչյուր վանդակում նշված է գլուխը, ենթագլուխը և էջահամարը՝ սև թանաքով: Ի տարբերություն երկրորդ ձեռագրի, առաջին ձեռագրի բովանդակության ցանկը առնված է սև և ոսկի շրջանակի մեջ, գլուխների վերնագրերը գրված են կարմիր թանաքով, ենթագլուխներինը՝

⁵ ՍԹՀ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 39ա; բով. ցանկ:

սև թանաքով, իսկ էջերի համարները՝ կարմիր թանաքով: Ստորև կներկայացվի երկու ձեռագրերի ամբողջական համեմատական բնութագիրը.

- Առաջին ձեռագիրը գրված է առավել պարզ, համառոտ և դյուրըմբռնելի ձևով, ի տարբերություն երկրորդ ձեռագրի:

- Կա տարբերություն էջերի պարունակության ծավալի և տառաչափերի մեծ ու փոքր լինելու հետ կապված, որն էլ իր հերթին պայմանավորված է յուրաքանչյուր ձեռագրի առանձնահատկությամբ:

- Երկրորդ ձեռագրում առկա է գլուխների և ենթագլուխների էջերի համարակալման տարբերություն, ինչը շփոթեցնում է այդ երկու օրինակների համեմատողին: Երկրորդ ձեռագրում ծիսական մաքրության գլուխը գտնվում է երրորդ էջի վրա, աղոթքի մասին գլուխը՝ վեցերորդ էջի վրա, թաղման արարողակարգին վերաբերող գլուխը՝ տասնչորսերորդ էջի վրա: Առաջին ձեռագրում էջերի համարակալումը հստակ է և բովանդակության ցանկն ամբողջովին համապատասխանում է ձեռագրի էջերին: Մաքրության գլուխն առաջին ձեռագրում գտնվում է առաջին էջի վրա, աղոթքի մասին գլուխը՝ յոթերորդ էջի վրա, թաղման արարողակարգին վերաբերող գլուխը՝ քսաներկուերորդ էջի վրա, որոնք իրենց հերթին համընկնում են բովանդակության ցանկում իրենց համարակալված էջերին:

- Ձեռագրերում որոշ ենթավերնագրեր տարբեր ձևակերպումներ ունեն, ինչպես, օրինակ, առաջին ձեռագրում առկա է ենթագլուխ հնազանդության մասին⁶, մինչդեռ երկրորդ ձեռագրում նույն ենթավերնագիրը

⁶ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 1բ:

նշված է հետևյալ կերպ՝ ենթագլուխ հնազանդվելու անհրաժեշտության մասին⁷: Այս ամենից զատ երկու ձեռագրերի բովանդակության ցանկերում կան զանազան բառային, բայց ոչ իմաստային տարբերություններ: Ուսումնասիրության արդյունքում պարզ դարձավ, որ ընդհանուր միտքն ու բովանդակությունը համընկնում են:

- Առաջին ձեռագրի բովանդակության ցանկը հիշատակում է դաշտանային ցիկլին վերաբերող առանձին երեք ենթաբաժիններ⁸, ի տարբերություն երկրորդ ձեռագրի, որն այդ ամենն ընդհանրացնում է մեկ ենթագլխում⁹:

- Երկրորդ ձեռագրի ծիսական մաքրության գլխում «ականջներ» բառը գրված է տեքստից դուրս ընկած հատվածում¹⁰, մինչդեռ առաջին ձեռագրում այն տեքստի մեջ է¹¹:

- Ծիսական մաքրության գլխում ձեռագրերի միջև առկա է բառային տարբերություն՝ մասնավորապես խելագարություն և հարբեցողություն¹² ու խելագարություն և հարբեցող¹³ բառերի միջև: Առաջին ձեռագրում հարբեցողություն բառով բնութագրվում է ակոհոլ չարաշահած մարդը, որից հետո նա պետք է ծիսական մաքրում անցնի, իսկ երկրորդ ձեռագրում հարբեցող բառը վերաբերում է ընդհանրապես ակոհոլ օգտագործած մարդուն, և եթե մարդ օգտագործում է այն թեկուզ շատ չնչին չա-

⁷ ՍԹՀ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), բով. ցանկ:

⁸ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 1բ:

⁹ ՍԹՀ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), բով. ցանկ:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 1բ:

¹¹ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 8բ:

¹² Նույն տեղում, էջ 8բ:

¹³ ՍԹՀ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 2ա:

փաբաժնով, ապա պետք է ծիսական մաքրման ենթարկվի՝ համաձայն երկրորդ ձեռագրի:

- Առաջին ձեռագիրը ծիսական մաքրության գլխի որոշակի հատվածում ներկայացնում է «կանգնած»¹⁴ (qā'im) բառը, մինչդեռ երկրորդ ձեռագրում նույն հատվածը նկարագրելիս նշված են «կանգնած» (qā'im), «նստած» (qā'id), «խոնարհված» (rāki') և «ծնկաչոք» (sājīd) բառերը¹⁵:

- Երկրորդ ձեռագրի ծիսական մաքրության գլխում թույլատրելի արարքներին վերաբերող ենթագլխում, ապուր բառից հետո առկա է հետևյալ նախադասությունը՝ «... և ոչ թե ծառից կամ պտուղից քամված ջրով»¹⁶, որը բացակայում է առաջին ձեռագրում¹⁷:

- Երկու ձեռագրերի միջև չնչին տարբերություն կա աղոթքի կանչման ենթագլխում: Երկրորդ ձեռագրի գրիչը բաց է թողել «աղոթքի չի կանչում» հատվածի ժխտական մասնիկը¹⁸, ինչն առկա է առաջին ձեռագրում¹⁹: Երկրորդ ձեռագրի գրիչի մոտ նկատվեց գրված և իր կողմից ջնջված բառեր:

- Կենդանիներին ողորմություն հանձնելու ենթագլխում առկա է տարբերություն հետևյալ հատվածում. առաջին ձեռագրում նշվում է, որ յուրաքանչյուր հարյուր քառասունհինգ անասունից զոհաբերման բաժին հանել երկու՝ երեք տարին բոլորած էգ ուղտ և մեկ տարին

¹⁴ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 9ա:

¹⁵ ՍԹՀ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 2ա:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 2բ:

¹⁷ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 10ա:

¹⁸ ՍԹՀ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 7բ:

¹⁹ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 15ա:

բոլորած մեկ ուղտ²⁰, մինչդեռ երկրորդ ձեռագրում առկա է նույն հատվածը մեկ տարբերությամբ, այն է՝ հարյուր քառասունհինգ անասունի փոխարեն նշված է հարյուր քառասուն անասունից զոհաբերման բաժին հանել երկու՝ երեք տարին բոլորած էգ ուղտ և մեկ տարին բոլորած մեկ ուղտ²¹:

- Նախաճաշի թույլատրման ենթագլուխը առաջին ձեռագրում ներկայացված է առավել ճշգրիտ ձևով, քան երկրորդ ձեռագրում, որի գրիչը պակասեցնում ու ավելացնում է որոշակի հատվածներ, մասնավորապես կրկնողության եղանակով. «Եթե ճանապարհորդը մտադրվում է նախաճաշել» հատվածը երկրորդ ձեռագրում կրկնվում է երկու անգամ²², մինչդեռ առաջին ձեռագրում այն հիշատակվում է ընդամենը մեկ անգամ²³:

- Ամուսնության ու զույգերի՝ բոլոր հարցերում միմյանց համապատասխանելու մասին գլուխներում առաջին²⁴ և երկրորդ²⁵ ձեռագրերի միջև բովանդակային որևէ տարբերություն առկա չէ:

- Կրծքով կերակրելու մասին գլխում երկու ձեռագրերի միջև բովանդակային տարբերություն չկա, թեև առաջին ձեռագրի գրիչը գլխի վերնագիրը կարմիր թանաքով զետեղել է ձեռագրի մեջ²⁶, ի տարբերություն երկրորդ ձեռագրի գրիչի, ով այն գրել է ձեռագրի տեքստից դուրս ընկած հատվածում՝ այն մատնանշելով գծիկի

²⁰ **Նույն տեղում**, էջ 32բ:

²¹ **ՍԹՀ**, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 20բ:

²² **Նույն տեղում**, էջ 26ա:

²³ **ՄՄ**, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 39բ:

²⁴ **Նույն տեղում**, էջ 49բ; 52ա:

²⁵ **ՍԹՀ**, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 33բ; 35բ:

²⁶ **ՄՄ**, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 56բ:

միջոցով²⁷:

- Երկրորդ ձեռագրի ամուսնալուծության իրավունքի վերապահման ենթագլխում առկա են որոշ բառերի բացթողումներ և իմաստային ոչ ամբողջական պարզաբանումներ, ինչպես նաև երկրորդ ձեռագրում գրիչը հիշատակել է «երեք օր»²⁸ բառակապակցությունը, ի տարբերություն առաջին ձեռագրի, որի նույն հատվածում գրիչն օգտագործում է «երեք անգամ» բառակապակցությունը²⁹:

- Ամուսնու կողմից անառակության մեղադրանքով կնոջը նզովելու մասին ենթագլխում երկու ձեռագրերի միջև բովանդակային տարբերություն չկա³⁰:

- Վարկաբեկման արգելքի ու պատժամիջոցի մասին ենթագլխում բովանդակային մասը նույնն է, բացառությամբ մի հատվածի բառերի հերթազայության: Առաջին ձեռագրում հերթականությունը հետևյալն է՝ ազատ, իրավահավասար, մուսուլման, առաքինի³¹, ի տարբերություն երկրորդ ձեռագրի, որտեղ հերթականությունը հետևյալն է՝ իրավահավասար, ազատ, մուսուլման, առաքինի³²:

- Կորուսյալի մասին գլխում առաջին ձեռագրի վերջին հատվածում առկա է «մահվան դեպքում»³³ բառակապակցությունը: Դա վերաբերում է կորուսյալին, որի դեպքում նրա կինը կարող է ամուսնանալ իր ամուսնու

²⁷ ՍԹՀ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 39բ:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 41բ:

²⁹ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 60ա:

³⁰ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 66բ: ՍԹՀ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 47բ:

³¹ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 83բ:

³² ՍԹՀ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 61ա:

³³ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 94բ:

մահվան դատավճռի հրապարակումից հետո (այդ ժամանակահատվածը տևում է չորս ամիս տասը օր): Մյուս ձեռագրում այդ բառակապակցությունը նշված չէ³⁴:

- Առք ու վաճառքի լիազորման ենթագլխում երկու ձեռագրերի միջև բովանդակային տարբերություն չկա, թեև երկրորդ ձեռագրի գրիչը տեքստային որոշ հատվածներ զետեղել է տեքստից դուրս՝ մեկնաբանությունների համար նախատեսված մասում³⁵, ի տարբերություն առաջին ձեռագրի, որի տեքստն ամբողջապես տեղադրված է նախատեսված հատվածում³⁶:

- Սահմանափակումների ու պատժամիջոցների մասին գլխում երկու ձեռագրերի բովանդակային մասը համապատասխանում է մեկը մյուսին, բացառությամբ մեկ տարբերության. առաջին ձեռագրի գրիչը իսլամի հինգ հիմնասյուներից պարտադիր հարկը ներկայացրել է “zakwa”³⁷ Սուրբ գրքին բնորոշ ձևով, մինչդեռ երկրորդ ձեռագրում այն նշված է “zakāt”³⁸ տարբերակով:

- Գրավադրման մասին գլխում երկու ձեռագրերի բովանդակային հատվածում առկա է միայն մեկ տարբերություն. առաջին ձեռագրում առկա է հետևյալ նախադասությունը՝ «գրավ ընդունողը երաշխիքի դիմաց գրավատուին է հանձնում»³⁹, ի տարբերություն երկրորդ ձեռագրի, որի նույն հատվածում գրիչը «գրավատու» բառի փոխարեն օգտագործում է կցական դերանուն՝ «գրավ

³⁴ ՍԹՀ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 68բ:

³⁵ Նույն տեղում, էջ 86ա:

³⁶ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 124ա:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 159ա:

³⁸ ՍԹՀ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 103բ:

³⁹ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 185բ:

ընդունողը երաշխիքի դիմաց նրան է հանձնում»⁴⁰:

• Գլուխ հեմոֆրոդիտի մասին (մարդ, ով միաժամանակ ունի տղամարդու և կնոջ սեռական օրգաններ). վերը նշված գլխում երկու ձեռագրերի բովանդակությունները համընկնում են:

Տարբերվում են նաև երկու ձեռագրերի հիշատակարանները: Առաջին ձեռագրի գրիչ Իբրահիմ իբն Սալեհ իբն Հասանը հիշատակարանում գրել է ձեռագրի գրի առնման ու ավարտի մասին, նշել է իր անունը, ծագումը և այն վայրը, որտեղ արտագրել է ձեռագիրը (Սուլեյման խանի դպրոց) և ձեռագրի գրի առնման տարեթիվն ու ամիսը, մինչույն ժամանակ աղոթք է հղել առ Աստված՝ հայցելով Տիրոջ բարեգթությունն ու ներողամտությունը: Իսկ երկրորդ ձեռագրում գրիչը հիշատակարանում խոսել է բացառապես աշխատության հեղինակ Ալ-Հալաբիից՝ գովեստի խոսքեր հնչեցնելով վերջինիս հասցեին ու խաղաղություն մաղթելով մարգարեին ու նրա հետևորդներին: Եվ միայն վերջում է նա հիշատակել իր անունը՝ ասելով, որ դատարկ էջերը լրացվել են իր կողմից:

Այսպիսով, եթե հիշատակենք երկու ձեռագրերի միջև առկա տարբերություններն, ապա կտեսնենք, որ դրանք շատ չեն, ինչն արդյունք է ձեռագրերի գրիչների տարբերության: Եվ ամփոփելով այս ամենը կարելի է ասել, որ հիմնական տարբերությունները տեքստերում օգտագործված բառերի և բառակապակցությունների, դրանց կիրառման հերթականության մեջ են, որոնք, սակայն, որևէ ազդեցություն չեն ունենում ձեռագրերի բովանդակության վրա:

⁴⁰ ՍԹՀ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 119ա:
485

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- . إبراهيم بن صالح بن حسن، المخطوطة رقم 1713 لمؤلف "ملتقى الأبحر" لعلامة المذهب الحنفي إبراهيم بن محمد بن إبراهيم الحلبي.
- . علي بن عبدالله، المخطوطة رقم 6770 مؤلف "ملتقى الأبحر" لعلامة المذهب الحنفي إبراهيم بن محمد بن إبراهيم الحلبي، جامعة الملك سعود، مكتبة المصطفى الإلكترونية، مستنسخة سنة 1133هـ/1721م.
- . إعلام النبلاء ٥ : ٥٦٩ وكشف الظنون ٢ : ١٨١٤ والشقائق النعمانية ٢ : ٢٤ ومخطوطات الرياض عن المدينة، القسم الأول ص. ٤٨ ومغنيسا مجموع رسائل له، كتبت سنة ٩٣١ (الرقم ٥٨٣٣).
- . الأعلام، قاموس تراجم، خير الدين الزركلي.
- . معجم تراجم أعلام الفقهاء، يحيى مراد.
- . جلال الدين السيوطي (911 هـ/1505م)، التحدث بنعمة الله، المطبعة العربية الحديثة، القاهرة، 1975، رقم الإيداع بدار الكتب 1972/3377، تحقيق إليزابيث ماري سارنتين.
- . القاموس المحيط – الفيروزآبادي (محمد بن يعقوب بن محمد 817هـ/1415م) الطبعة الرابعة – مطبعة دار المأمون – القاهرة، 1357هـ/1938م.
- . اللسان (لسان العرب) – ابن منظور (محمد بن مكرم بن منظور 711هـ/1312م)، دار صادر ودار بيروت للطباعة والنشر – بيروت، 1388هـ – 1969م.
- . التاج (تاج العروس من جواهر القاموس) – الزبيدي (محمد مرتضى الحسيني 1205هـ - 1791م)، المطبعة الخيرية بمصر، 1306هـ – 1889م.
- . الصحاح (تاج اللغة وصحاح العربية) – الجوهري (إسماعيل بن حماد 369هـ/980م)، تحقيق أحمد عبد الغفور عطار – مطبعة دار الكتب العربي – القاهرة، 1376هـ – 1957م.
- Has Şükrü Selim 1981**, "A study of Ibrahim al-Halabi with special reference to the Multaqa", PhD Diss., University of Edinburgh.
- Khan Aamir Shahzada 2014**, Multaqa al-ābhūr of Ibrāhīm al-Ḥalabī (d. 1549): A Ḥanafī legal text in its sixteenth-century Ottoman context, Budapest Central European University: MA thesis.

Վահե Հակոբյան, ԵՊՀ արևելագիտության
ֆակուլտետ,
Արարագիտության ամբիոն,
ասիստենտ և ասպիրանտ,
yahe.hakobyan@yahoo.com

**COMPARATIVE DESCRIPTION BETWEEN THE 1713
MANUSCRIPT KEPT AT THE MESROP MASHTOTS IN-
STITUTE OF ANCIENT MANUSCRIPTS (MATENA-
DARAN) AND THE 6770 MANUSCRIPT KEPT AT THE
KING SAUD UNIVERSITY**

Keywords: *Hanafi madhab, “Merging of the Seas”, chapter, manuscript, comparison, writer, Muslim law, text, page, memoir.*

The aim of this article is to study the manuscript versions written by two different writers of the work “Multaqā al-ābhūr” (“Merging of the Seas”) of a famous representative of the Hanafī madhab, a prominent Muslim faqīh (an expert of islamic jurisprudence) Ibrahim ibn Muhammad ibn Ibrahim al-Halabi and present their comparative characteristics, including both descriptive and substantive differences and similarities between the two manuscripts.

The subject of the study is the manuscript version of the work “Multaqā al-ābhūr” kept at the Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts (Matenadaran, No. 1713) and the manuscript of the same work kept at King Saud University (No. 6770).

It should be noted that the main differences are between the words and expressions and the ways of their usage in the texts, which, however, do not affect the content of the manuscripts.

Vahe Hakobyab - *Assistant and Ph.D. researcher at the
chair of Arabic Studies,
Faculty of Oriental Studies, Yerevan State University
yahe.hakobyan@yahoo.com*